

Др Никола Ивковић, доцент
Правног факултета Универзитета у Крагујевцу
МА Лука Петровић, асистент
Правног факултета Универзитета у Крагујевцу

УДК: 342.731

DOI: 10.46793/DCP23.397I

СЛОБОДА ВЕРОИСПОВЕСТИ И ВЕРСКА ДИСКРИМИНАЦИЈА

Сажетак: Предметно истраживање рада засновано је на анализи слободе вероисповести и верске дискриминације. Вера у својој суштини генерише толеранцију, али је истовремено она узрок многих историјских неспоразума. Данас готово да не постоји нација коју не одликује верски плурализам. Мултиконфесионалност друштва представља фактор који непрестано (ре)актуелизује питање о моделима односа верских заједница и државе. На релацији поменутог односа настају значајни проблеми који у битноме утичу на остваривање слободе вероисповести и отварају пут верској дискриминацији. Заштита ове слободе представља врло осетљив терен како на међународном, тако и на домаћем плану. Истакнута проблематика намеће пред државне органе озбиљан изазов да активно штитећи верска права и слободе не доведу у питање уставна начела равноправности и лаичке државе. Аутори у раду анализирају нормативни оквир заштите слободе вероисповести и проблеме верске дискриминације. Посебну пажњу посвећујемо питању ограничења третиране слободе у корист стабилности и безбедности друштва. Темељна анализа резултирала је како указивањем на релевантне мане, тако и предлогом значајних решења на пољу развоја верске толеранције.

Кључне речи: слобода вероисповести, верска дискриминација, лаичка држава, равноправност, религија.

1. Увод

„Вера, толеранција и слобода вероисповести“

Питање односа вере и толеранције представља почетну тачку ваљаног разумевања слободе вероисповести. Како без међурелигијског разумевања и толеранције ова слобода не би имала никаквог смисла, на самом почетку ваља утврдити: да ли вера у својој суштини генерише толеранцију? Са једне стране треба разумети људску склоност ка ставу: да поштовање различитости и

толеранција представљају суштински елемент сваке верске поуке, сваке верске заједнице, свуда у свету. Са друге стране морамо имати у виду да под вероисповешћу не можемо само подразумевати тзв. традиционалне цркве и верске заједнице. Схваћена у најширем смислу, вероисповест обухвата и оне организације које почивају на антисоцијалним и друштвено неприхватљивим идејама. Припадници таквих организација свакако не потхрањују својим друштвеним деловањем идеју мира и разумевања, што у битноме чини спорним повезаност ова два појма. Међутим, не треба губити из вида чињеницу да ни традиционалне верске заједнице нису кроз историју биле само неми посматрачи бројних сукоба. Током већег дела историје верски сукоби су били преовлађујући сукоби унутар појединих друштава и између држава, неретко мотивисани интересима који нису увек били искључиво верске природе.

Узимајући у обзир озбиљне мисаоне дилеме, морамо ипак рећи да однос вере и толеранције свакако није неусловљен. Он се као и сваки друштвени однос кроз историју мењао сходно објективним друштвеним условима, а његов развој можемо пратити једино сагледавањем другог односа, а то је однос државе и Цркве. Традиционалне верске заједнице оставиле су кроз историју снажан печат на друштвена збивања, заузимајући значајно место на пољу културе, образовања али и политике многих држава света. Посматрано из другог угла, ни религија није остала имуна на економске, привредне али и политичке промене у друштву. Велика Француска револуција представља прекретницу у еволуцији односа између државе и Цркве. Истовремено, она је и полазна тачка историје лаицитета у Француској.¹ Тековине ове револуције препознатљиве су и данас, посебно ако у обзир узмемо чињеницу да се модерна друштва све више опредељују за концепт лаичке државе односно секуларизам. У таквим околностима мултиконфесионалност се више не доживљава као потенцијални проблем већ као афирмативна особина друштва. Верске заједнице окрећу се тако једна према другој а не једна против друге, а толеранција продире у саму суштину верске поуке. На темељима међурелигијског разумевања и толеранције, сазидана је идеја о равноправности вера која је један од најважнијих стубова лаицистичког концепта, али и саме слободе вероисповести.

2. О слободи вероисповести као људском праву

Слобода вероисповести као сложен правни појам у својој суштини термилошки и мисаоно повезује „веру“ и „слободу“. Поменута веза наводи нас да се бар на кратко осврнемо на суштину датих појмова.

¹ Демоња, Н., *Карактер француског закона о раздвајању цркава и државе из 1905. године – колевка концепта laïcité à la française*, Српска политичка мисао бр. 2/2015. год. 22. вол. 48, стр. 357-371, Завод за интелектуалну својину, Београд

Религија као друштвена појава настаје и развија се у друштвеним условима. Тренутак настанка првих облика људског веровања није могуће са прецизношћу временски одредити. Различите теорије третирају религију као егзистенцијалну карактеристику човека, истичући људску склоност ка веровању да нешто узвишено каналише њихове животне судбине. Она као таква представља врло стару појаву, а њени корени датирају из најстарије ере. Значај религије огледа се у њеном утицају на развој друштва, културе, политике, али и права.

Слобода је комплексан појам који се на различите начине може дефинисати. Овом појму може се приступити са филозофског, психолошког или културолошког аспекта, али је за потребе овог рада најзначајнији друштвени појам слободе. Слобода човека представља идеал вековне цивилизацијске борбе која свој први потпуни израз добија у Француској Декларацији о правима човека и грађанина али и Америчкој Декларацији о независности. Овим документима отворен је пут конституисању модерних држава. Није тешко закључити да је слобода значајна друштвена вредност, без чијег се уважавања савремено демократско друштво не може ни замислити.

Кратка појмовна опсервација о „вери“ и „слободи“ представља уводну мисао у излагање о слободи вероисповести као универзалном људском праву. Суштинска повезаност са слободом мисли и савести узроковала је да се скоро свуда у свету ове слободе нормирају као јединствена целина (слобода мисли, савести и вероисповести). Она представља саставни део корпуса људских и мањинских права и слобода и сврстава се у групу личних права, односно права прве генерације. Слобода вероисповести је човеково природно право, које се не може ограничавати правним нормама. Реч је о тзв. апсолутном људском праву (праву личности), због кога се он (*појединац*) не може, не само кажњавати, него ни узнемиравати, укључујући и присиљавање да се открије вероисповест.²

Правни значај слободе вероисповести препознат је као питање од виталног значаја у читавом међународном систему људских права. Тако ова слобода проналази своје упориште и значајно место у многим међународним документима који регулишу област људских и мањинских права. Готово идентичне формулације којима се ова слобода нормира на свеобухватан начин могу се пронаћи у: Универзалној декларацији о људским правима, Међународном пакту о грађанским и политичким правима и Европској конвенцији о заштити људских права и основних слобода. Уважавајући нарочиту посебност када је у питању остваривање ове слободе, Генерална скупштина Уједињених нација је 25. новембра 1981. године усвојила Декларацију о укидању свих облика нетолеранције и дискриминације засноване на вери или уверењима. У наведеним документима препознајемо

² Ђурђевић, Н., *Остваривање слободе вероисповести и правни положај црква и верских заједница у Републици Србији*, Београд, 2009, стр. 115-156.

намеру међународне заједнице да успостављањем чврстих гаранција на општем плану сачува мир и предупреди све потенцијалне верске сукобе. Оправданост такве идеје чини се неупитном ако узмемо у обзир чињеницу да је управо вера (директно или индиректно) кроз историју представљала узрок великих сукоба и страдања.

Одредбом члана 18. Међународног пакта о грађанским и политичким правима прописано је да свако лице има право на слободу мисли, савести и вероисповести. Ово право подразумева слободу исповедања и примања вере или уверења по свом нахођењу, као и слободу да ту веру или уверење испољава појединачно или заједно са другима, како јавно тако и приватно, кроз култ, вршење верских и ритуалних обреда и веронауку. Нико не може бити предмет принуде којом би се кршила слобода његовог исповедања или примања вере или уверења по његовом нахођењу. Слобода испољавања вере или уверења може бити предмет само оних органичења која предвиђа закон а која су нужна ради заштите јавне сигурности, реда, здравља, морала, или пак основних права и слобода других лица. Државе чланице овог пакта обавезале су се да поштују слободу родитеља, а у датом случају законских старатеља, да осигурају својој деци оно верско и морално образовање које је у складу са њиховим властитим уверењима.³

У тексту Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода суштина слободе вероисповести испољена је доста краћом формулацијом. Тако је чланом 9. Конвенције прописано да свако има право на слободу мисли, савести и вероисповести. Ово право укључује и слободу промене вере или уверења и слободу човека да, било сам или заједно са другима, јавно или приватно, испољава веру или уверење молитвом, проповеди, обичајима и обредом. Слобода исповедања вере или убеђења може бити подвргнута само оним ограничењима која су прописана законом и неопходна у демократском друштву у интересу јавне безбедности, ради заштите јавног реда, здравља или морала, или ради заштите права и слобода других. Овде морамо имати у виду да без обзира на број језичких исказа у цитираним формулацијама, нема значајне разлике у суштинском смислу када је у питању начин остваривања слободе вероисповести.⁴ Међутим значајно је указати да у Европској конвенцији нема изричитог помена верског образовања (веронауке).

Питање верског образовања представља једно од виталних питања приликом правног нормирања слободе вероисповести. Истакнута проблематика везана за текст Европске конвенције решена је усвајањем

³ Међународном пакту о грађанским и политичким правима човека (Генерална Скупштина УН, 16. децембра 1966. године)

⁴ Европска конвенција за заштиту људских и мањинских права и основних слобода, Рим, 4. новембар 1950. године, https://cref.eakademija.com/images/Convention_SRP.pdf

додатних протокола уз Конвенцију. Тако је додатним протоколом усвојеним 20. марта 1952. године у Паризу у члану 2. предвиђено да нико не може бити лишен права на образовање. У вршењу свих својих функција у области образовања и наставе, држава поштује право родитеља да обезбеди образовање и наставу који су у складу с њиховим верским и филозофским уверењима. Европски суд за људска права такође помиње право на верско образовање деце у више својих пресуда. Остваривањем овог права постиже се не само заштита слободе мисли, савести и вероисповести, већ и права на приватни и породични живот. Коначно Конвенција о правима детета у члану 14. изричито налаже поштовање права детета на слободу мисли, савести и вероисповести. Тиме суштински потврђује право детета на верско образовање, али и право родитеља и законских старатеља да усмеравају децу у смислу верског образовања.⁵

Анализом различитих формулација у бројним међународним документима изводимо закључак да је слобода вероисповести комплексно људско право. Ова слобода у својој бити садржи значајан број општих елемената односно појединачних права и слобода. Како би се третирана слобода правилно схватила потребно је јасно указати на сваки од елемената који творе њену нормативну суштину. У поменуте елементе убрајамо:

Право на слободан избор верског убеђења. Основна идеја овог права упућује на то да је сваки појединац слободан у избору вероисповести. Посебно треба имати у виду да је овим правом обухваћена и слобода појединца да уопште нема вероисповест односно верско убеђење. Тиме се нарочито уважавају животна схватања оних лица која себе убрајају у атеисте, скептике или агностике.

Право на промену верских убеђења. Чини се да ово појединачно право разумно следи право на слободу избора верског убеђења. Појединац је слободан да сходно својим схватањима промени вероисповест односно верско убеђење. Правила логичког тумачења наводе на закључак да ако је појединац слободан да промени вероисповест, истовремено је слободан да своју вероисповест задржи. Можда се на први поглед чини илузорним изводити такав закључак, међутим сматрамо да је ово појединачно право важно нагласити. Оно ће свој посебан значај имати у ситуацијама када се над појединцем или групом верских истомишљеника врши принуда са циљем да исти промене своја верска убеђења.

Право на (не)изјашњавање о верским убеђењима јемчи да је сваки појединац слободан да изабере да ли ће се о својим верским убеђењима изјаснити или не. Лица која не желе да се изјасне због тога не смеју трпети никакве последице.

⁵ Видети: Члан 14. Конвенције о правима детета (Генерална Скупштина УН, 20. новембар 1989. године)

Право на верско образовање. Ово појединачно право нарочито је значајно средство заштите слободе вероисповести али и права на поштовање приватног и породичног живота. Посебно осетљив аспект овог права представља питање верског образовања деце. Данас је готово неспорно да родитељи уживају право да усмеравају верско образовање деце у складу са својим уверењима.

Право на слободно испољавање вере. Вера се може испољавати на различите начине. Појединачно или заједно са другима, јавно или приватно, кроз култ, вршење верских и ритуалних обреда, веронауку или на друге начине. Слободно испољавање вере представља најпроблематичнији елемент слободе вероисповести и појединачно право које изазива највећи број дилема. Њиме се посебно наглашава колективни аспект слободе вероисповести. Основна дистинктивна карактеристика слободе вероисповести у односу на слободу говора лежи у колективним елементима слободе вероисповести. Већина елемената слободног изражавања и практиковања вере били би заштићени гаранцијама слободе говора да није основна карактеристика верских слобода да оне „подразумевају институционалне структуре потребне за извођење процеса едукације и преношења верског наслеђа и уверења.“⁶ Унапређење верске културе такође је значајно питање у домену заштите културног наслеђа и културно-историјских споменика, али и у погледу издавачке делатности коју практикују многе верске заједнице.

Међународни пакт о грађанским и политичким правима, имплицитно, а Декларација о укидању верске дискриминације из 1981. године, експлицитно (али не правнообавезујуће), кроз садржину члана 18. односно члана 6. утврђују која лична права спадају у минимум међународно признатих стандарда слободе испољавања вере и верског уверења.⁷ То су:

- слобода богослужења, установљења и одржавања места богослужења
- слобода тражења и примања добровољних новчаних и натуралних прилога од појединаца и институција
- слобода именовања, избора или наследног одређивања одговарајућих духовно-религијских вођа у складу са аутономним стандардима и условима конкретне религије или уверења
- слобода уважавања дана одмора и прослава верских празника и свечаности
- верска слобода на радном месту (нпр. право на молитву и право одевања у складу са верским уверењима)

⁶ Ђурђевић, Н., у својој монографији „*Остваривање слободе вероисповести и правни положај цркава и верских заједница у Републици Србији*“ Београд, 2009, стр. 206. упућује на; Durham, W. C., *Perspectives on Religious Liberty: Comparative Framework*, in RELIGIOUS HUMAN RIGHTS IN GLOBAL PERSPECTIVE, 1/44, van der Vyver J. D., Witte J. Jr. eds., Kluwer Academic Publishers, 1996, стр. 35.

⁷ Ђорђевић, С., Палевић, М., *Заштита људских права*, Крагујевац 2017, стр. 142.

- слобода окупљања и удруживања ради богослужења

Поменути међународни документи у минимум међународно признатих стандарда убрајају још и већ поменути а) слободу да се промени или напусти вера (апостаз) и б) право родитеља на верско и морално васпитање деце у складу са сопственим верским уверењима или религијом, под условом остваривања идеје о „најбољем интересу детета“.

Набројана права и слободе тек у свом збиру граде слободу вероисповести као посебно и међународно признато људско право. Међутим одлика комплексности ове слободе не лежи само у бројности општих елемената који улазе у њену садржину. Изнети епитет посебно оправдава и веза коју ова слобода гради са другим универзалним правима и слободама. Већ је било речи о значају слободе говора али и права на поштовање приватног и породичног живота. Поред наведених ваља још поменути и слободу удруживања. Истинско остваривање слободе вероисповести могуће је обезбедити само ако се верским заједницама омогући да се организују у законским формама. Тиме се постиже пуно уважавање права на слободно испољавање вере. Ово питање добија посебан значај у ери опште модернизације друштва у којој интернет и савремене технологије узимају примат. Питање признавања правног субјективитета верске заједнице тако постаје кључно за остваривање слободе вероисповести. Узмимо само у обзир ситуацију у којој верска заједница, примера ради, не може да отвори текући рачун у банци обзиром да нема својство правног лица. Сложићемо се да у таквим ситуацијама слобода тражења и примања добровољних новчаних и натуралних прилога од појединаца и институција зависи од слободе удруживања.

Проблематика слободе удруживања схваћена у вези са слободом вероисповести отвара и друга бројна питања. Питање регулисања радно-правног статуса свештених лица, питање имовинских права (стицања и поседовања имовине) верских заједница, питање да ли законски непризнате верске заједнице имају могућност да се појаве као субјект права у судском поступку и др. Признаћете да се питање слободе удруживања мора третирати као претходно у односу на сва постављена спорна питања.

Инсистирање да се мисаоно проникне у квалитет везе која постоји између слободе вероисповести и других универзалних људских права и слобода послужило је правилном разумевању комплексности третиране слободе. Уважавајући значај религије и њен огроман утицај у друштву, људска заједница покушала је да различита права и слободе усмери на заштиту религије као осетљиве друштвене појаве. Религија тако постаје место творбе нечега потпуно новог. Обликујући својим специфичностима различите појединачне елементе, дошло се до тога да се умно артикулише и јасно искристалише једна особена слобода коју данас називамо слободом вероисповести.

3. Ограничења слободе вероисповести

Ограничење зајемчених људских права и слобода представља питање коме ваља приступити са посебном опрезношћу, премда свако ограничење које државна власт намеће изазива друштвену позорност. Данас је готово неспорно да држава има могућност да зајемчена људска права и слободе ограничи, али се као предмет спорења намећу услови, начин и оправданост тих ограничења. Права појединца могу бити ограничена општим интересима друштва али и правима других појединаца. Овде до посебног изражаја долази принцип о забрани злоупотребе права. Када говоримо о ограничењима универзалних људских права и слобода, у фокус разматрања стављамо међународноправну нормативу која то питање уопштено регулише.

У ширем смислу, ограничења људских и мањинских права и слобода имају своја два аспекта, односно два начина ограничења. Први начин представљало би тзв. опозивање (дерогирање) људских права. Таква могућност допуштена је у случају опште опасности која прети да угрози опстанак нације. Одредбом члана 4. став 1. Међународног пакта о грађанским и политичким правима прописано је да у случају да изузетна општа опасност угрози опстанак нације и да је то објављено службеним актом, државе чланице овог пакта могу да предузму, у оном строгом обиму у којем то стање захтева, мере које одступају од обавеза предвиђених овим пактом, под условом да те мере не буду у несагласности са осталим обавезама које им намеће међународно право и да немају за последицу дискриминацију засновану само на раси, боји, полу, језику, вери или социјалном пореклу.⁸ Међутим слобода мисли, савести и вероисповести изузета је из поменутог режима ограничења. Ставом 2. поменутог члана Међународног пакта прописано је да претходна одредба не допушта никакво одступање када су у питању поједина људска права и слободе. На поменутом списку „привилегованих и неприкосновених“ људских права и слобода нашла се и слобода мисли, савести и вероисповести.

Друга врста ограничења представљала би ограничења у правом смислу. Ова врста ограничења углавном се прописује истим чланом којим се одређено људско право нормира. Отуда се ова ограничења у правничкој литератури често називају инхерентна (уграђена) ограничења. Она могу бити прописана изричито, али се углавном прибегава оним типовима језичких исказа који ће их приказати у светлу факултативности. У контексту приче о слободи вероисповести наилазимо управо на такву ситуацију. У међународне документе којима је ова слобода прописана уграђене су одредбе о ограничењима. Тако слобода испољавања вере или убеђења може бити предмет само оних ограничења која предвиђа закон, а која су нужна ради заштите јавне

⁸ Међународном пакту о грађанским и политичким правима човека (Генерална Скупштина УН, 16. децембра 1966. године)

безбедности, реда, здравља или морала, или пак основних права и слобода других лица.⁹

Анализом истакнуте формулације изводимо закључак да се одредбе о ограничењима не односе на све аспекте слободе вероисповести, већ само на један од општих елемената. У питању је слобода испољавања вере или убеђења. На исти приступ наилазимо и у другим међународним документима. „Слобода исповедања вере или убеђења може бити подвргнута само оним ограничењима која су прописана законом и неопходна у демократском друштву у интересу јавне безбедности, ради заштите јавног реда, здравља или морала, или ради заштите права и слобода других.“¹⁰ Оправданост оваквог приступа лежи у чињеници да се слобода вероисповести темељи на две основне компоненте. Прва представља интерну компоненту односно рефлектује слободу вероисповести као интимну сферу појединца. Из ове компоненте проникле су слобода избора верског убеђења, слобода промене верских убеђења, право на (не)изјашњавање о верским убеђењима, као и право на верско образовање. Поменуте појединачне слободе остварују сврху заштите моралних схватања и интимних осећања појединца, па би са аспекта права али и разума било недопустиво говорити о могућности њиховог ограничења. Са друге стране екстерна (спољашња) компонента слободе вероисповести у целости је ослоњена на слободу испољавања вере и делује онда када се појединац упусти у друштвену интеракцију са другим појединцима.

Питање услова под којима се слобода испољавања вере може ограничити представља нешто сложеније питање. Анализом формулација из поменутих међународних докумената изводимо закључак да постоје три основна критеријума. Први, да је ограничење прописано законом, чиме се наглашава вредност правне сигурности. Други, да је потреба за ограничењем нужна (неопходна). Европска конвенција користи формулацију „неопходна у демократском друштву“ што овом услову намеће посебно интересантан тон, те се чини да овај језички исказ није случајно прикачен на термин неопходност. И трећи, да сврха ограничења следи легитиман циљ (заштита јавне безбедности, реда, здравља, морала, или пак основних права и слобода других лица). Наведени услови морају бити кумулативно испуњени како би се потенцијална ограничења оправдала.

И поред побројаних јасних услова за увођење ограничења слободе испољавања вере, државе се и даље носе са озбиљним проблемима на том плану. Ограничење слободе испољавања вере лакше је замислити него остварити ако узмемо у обзир да је религија друштвени фактор који олако може постати конфликтни узрок. Бројност предмета пред ЕСЉП у којима

⁹ Исто.

¹⁰ Европска конвенција за заштиту људских и мањинских права и основних слобода, Рим, 4. новембар 1950. године, https://cref.eakademija.com/images/Convention_SRP.pdf

подносиоци истичу недозвољено мешање држава у слободу испољавања вере наводи нас на закључак да се овом питању ваља додатно посветити. Велики значај у том домену има пракса ЕСЉП. Тако се сходно пракси овог суда дозвољеност државне интервенције углавном цени руководећи се списком контролних питања на која нам у свом приручнику указује аутор Dž. Murdok:

Колики је обим заштите одређеног јемства?

Да ли је било мешања у зајемчено право?

Да ли то мешање има легитимни циљ?

Да ли је мешање „прописано законом”?

Да ли је мешање „неопходно у демократском друштву”?¹¹

Истакнута контролна питања представљају значајно средство којим се ЕСЉП користи приликом давања оцене да ли је у конкретном предмету дошло до недозвољеног мешања држава у слободу испољавања вере. Међутим, и поред јасних критеријума, ЕСЉП није често у стању да са сигурношћу одговори на питање: да ли је, и у којој мери мешање у слободу испољавања вере било неопходно? Управо из тих разлога Суд признаје националним субјектима одлучивања извесни простор за слободну процену тог питања. Свакако треба нагласити да ни ова процена није ослобођена надзора јер би се у супротном створио озбиљан простор за злоупотребу од стране државних власти.

4. Верска дискриминација

Већ је на самом почетку било помена о томе да је идеја о равноправности вера један од најважнијих основа лаицистичког концепта али и саме слободе вероисповести. Проблем верске дискриминације представља негацију проматране слободе вероисповести, али и универзалног принципа једнакости (равноправности). Међутим, импликације које овај облик дискриминације носи са собом, превазилазе уобичајена правничка разматрања у области заштите људских права.

Углавном радњу дискриминације описујемо као: стављање у неповољан положај лице или групе лица, засновано на неком личном својству, док се последица огледа у негирању или умањењу основних људских права и слобода на основу равноправности. Описана последица покреће дискриминисане субјекте да коришћењем законских механизма заштите своја права. Последице дискриминације засноване на вери и уверењима резултирају нешто другачијим друштвеним збивањима. Тако историја људске цивилизације сведочи трагичним епизодама сукоба верских неистомишљеника подстакнутих управо иницијалним проблемом верске неравноправности. Ширећи се као

¹¹ Murdok, Dž., *Zaštita prava na slobodu misli, savesti i veroispovesti u okviru Evropske konvencije o ljudskim pravima*, Strazbur, 2013, стр. 14.

пожар, третирани проблем преко побуне, насиља и прогона резултира до озбиљних злочина против човечности којима и дан данас сведочимо.

Данас је идеја о равноправности вера готово неупитна и произилази из универзалног људског права на слободу вероисповести. Међутим, неуралгичном тачком ове идеје означава се и даље распрострањено питање дискриминације засноване на верским уверењима. Верска дискриминација представља свако стварање разлике, искључивање, ограничавање или давање предности на основу вере или уверења, које има за циљ или последицу негирање или умањење људских и основних слобода на основу равноправности.¹²

Као основ (лично својство) овог облика дискриминације означава се вера односно уверење дискриминисаног субјекта или групе. И док се са теоријског аспекта чини да нема значајнијих проблема у погледу основа, оно што се у пракси наметнуло као спорно питање јесте шта све обухвата вера или уверење. Апстрактност ових појмова враћа нас у многим случајевима на једно питање: *ко све улази у подручје заштите од овог облика дискриминације?* Овај проблем нарочито је постао видљив у законодавствима оних држава које познају комплексан систем регистрације (признавања) цркава и верских заједница. У тим земљама провејавао је став да у домен заштите улазе само признате цркве и верске заједнице којима је актом државне власти омогућено да се региструју и организују у законској форми. На удару оваквог приступа нашле су се нове и мале верске заједнице, које нису испуњавале услове за регистрацију или их држава једноставно није признавала као религију.

У низу предмета који се односе на материјално право слободе вероисповести и верског уверења према ЕКЉП, ЕСЉП је разјаснио да држава не може да пропише шта сачињава вероисповест или верско уверење, те да ти појмови такође представљају заштиту за „атеисте, агностике, скептике и неопређене“, штитећи на тај начин оне чији је избор „држање до верских уверења те практиковање вере, или ипак не“. Ти предмети су такође показали да је вероисповест или верско уверење битно лична и субјективна ствар која се не мора нужно односити на институционално уређену религију. Новије религије, попут сајентологије, такође потпадају под подручје заштите.¹³¹⁴

¹² Декларација УН о укидању свих облика нетрпељивости и дискриминације на основу вере или уверења, Резолуција Генералне скупштине УН бр. 36/55 25. новембар 1981. године.

¹³ Handbook on european non-discrimination law, Deutsche Stiftung for internationale rechtliche Zusammenarbeit e.V., Beograd, 2014

¹⁴ Видети: ЕСЉП, Московски огранак Војске спаса против Русије (бр. 72881/01), 5. октобар 2006, стр. 57- 58; ЕСЉП, Метрополитска црква Бесарабије и други против Молдавије (бр. 45701/99), 13. Децембар 2001, стр. 114; ЕСЉП, Насан и Chaush против Бугарске [ГЦ] (бр. 30985/96), 26. октобар 2000, стр. 60 и 62; ЕСЉП, Сајентолошка црква Москва против Русије (бр. 18147/02), 5. април 2007.

Суштински се проблематика верске дискриминације ваљано може сагледати тек у вези са колективним аспектом слободе вероисповести тј. анализом стања у домену остваривања слободе испољавања вере и верског уверења. Као основни предуслов слободе испољавања вере и верског уверења видимо пре свега могућност верских истомишљеника да се удруже у одређене правне облике (законске форме). Неравноправни приступ односних држава на овом плану погађа у саму бит питање дискриминације. Осим тога, повреда колективног аспекта слободе вероисповести може настати и у вези с другим основима из Конвенције, као што је примера ради члан 6. ЕКЉП. Тако је одлучивајући о повреди права на приступ суду, а ради утврђивања грађанских права припадника једне верске заједнице, ЕСЉП заузео став да свака верска група има право не само да њено постојање буде фактички прихваћено, већ и да јој буде признато својство правног лица под праведним условима и под условима сличним онима који су примењени у односу на друге верске групе.¹⁵ Овим ставом је утуживост члана 6. и члана 9. повезана са заштитом члана 11. Конвенције, односно артикулисана слобода *верника* на удруживање.

У погледу очувања слободе удруживања верских истомишљеника, критикована су многа законска решења европских држава. Таквим критикама посебно су биле изложене оне државе које инсистирају на подели верских заједница на традиционалне и остале (нетрадиционалне). Ова подела постаје посебно интересантна у ситуацијама када њен епилог оствари негативан утицај на систем регистрације или признавања цркава и верских заједница. Тако је у делу стручне јавности, и домаћи Закон о црквама и верским заједницама критикован због различитих третмана традиционалних цркава и верских заједница. Статус традиционалних цркава и верских заједница уређен је самим законом, док је за остале верске заједнице предвиђен поступак регистрације пред надлежним министарством. Међутим, дужни смо указати на то да различит третман представља дискриминацију само ако се чини без објективних и рационалних оправдања, стога се не може оповргавати право држава да сходно објективним друштвеним условима, процене потребу различитог приступа у уређењу положаја цркава и верских заједница. Традиционалне цркве и верске заједнице су оне цркве и верске заједнице које у Србији имају вишевековни историјски континуитет и чији је правни субјективитет стечен на основу посебних закона.¹⁶ Поменути вишевековни историјски континуитет и доминантан број становника који припадају овим верским групацијама представљао је разумно и објективно оправдање државним властима да не задиру у неспорни статус традиционалних цркава и верских заједница. Са друге стране, за остале верске заједнице прописан је одговарајући и правичан систем регистрације и предвиђени су јасни и

¹⁵ Видети: ЕСЉП, Католичка црква из Канеа против Републике Грчке, 16. децембар 1997.

¹⁶ Закон о црквама и верским заједницама (Сл. гласник РС, бр. 36/2006).

објективни услови под којима могу стећи својство правног лица. Међутим, морамо рећи да појединим одредбама поменути Закон привилегује традиционалне верске заједнице.

Осим слободе удруживања, верска дискриминација присутна је и у другим пољима друштвеног живота. Према томе, верска дискриминација присутна и у домену остваривања права из области рада. Њене појавне облике затичемо у самом приступу послодаваца политици запошљавања. Није редак случај да се првенство при запошљавању даје само категорији лица одређене или одређених вероисповести. Верску дискриминацију даље уочавамо и по питању обележавања верских празника, ношења верских симбола на радном месту или исхране у току рада. Тако је примера ради у случају Евеида и осталих против Уједињеног Краљевства послодавац изрекао дисциплинске мере против запослених због тога што су носили верске симболе (крст) на послу.¹⁷

Дуго се тако и у нашој земљи, а у вези са предметном проблематиком, као спорно постављало питање исхране припадника оружаних снага (војске и полиције). На овај проблем превасходно су указали професионални војници односно припадници војске Србије исламске вероисповести, указујући на своју потребу да јеловници буду прилагођени њиховим обичајима које примењују у исхрани. Међутим, овај проблем је уз дубоко разумевање државе брзо отклоњен доношењем Плана исхране у Војсци Србије 2009. године. Поменути правилником прописано је да План исхране обезбеђује да најмање једно јело у сва три обеда буде без свињског меса, масти и прерађевина, а сваке среде и петка у години бар једно јело за сва три обеда буде посно, без употребе прехранбених производа животињског порекла, са употребом рибе.¹⁸

Ипак, морамо нагласити да на најосетљивији терен долазимо тек довођењем у везу верске дискриминације са повредом права на поштовање приватног и породичног живота. Разматрање овог питања се посебно актуелизује након пресуде у предмету *Хофман против Аустрије*. ЕСЉП закључио је у предмету повреду члана 8. у вези са чланом 14.¹⁹ Поменути случај је у научним круговима покренуо разматрање на тему: *да ли верска уверења родитеља могу имати утицаја на одлуку суда о додељивању родитељског права*. Конкретизација проблема захтева појашњење да одређене вероисповести баштине верска уверења која могу изазвати практичне импликације по интерес детета. Тако се примера ради, Врховни суд Аустрије руководио тиме да верска заједница Јеховини сведоци негује верска уверења која се са аспекта најбољег интереса деце могу негативно вредновати. Једно од таквих уверења свакако је везано за однос према трансфузији крви. ЕСЉП је закључио да циљ коме се тежило пресудом Врховног суда јесте био легитиман

¹⁷ Eweida и остали против Уједињеног Краљевства (15. јануар 2013)

¹⁸ План исхране у Војсци Србије (Инт. Бр. 1018-1 Од 07.12.2009).

¹⁹ Видети: Hofman против Аустрије (Представка бр. 12875/87).

циљ, конкретно, заштита здравља и права деце, али у конкретном случају није постојао оправдани однос сразмерности између примењених средстава и циља коме се тежило.

5. Закључак

Истраживање у домену слободе вероисповести и верске дискриминације отвара бројне могућности критичке анализе теоријских и практичних достигнућа у пољу заштите људских права. Значај проблема верске дискриминације није у довољној мери препознат ни у практичном, а ни у теоријском опусу. Стога је јако значајно у закључним разматрањима, а на основу свега изнетог, указати на критична проматрања актуелне праксе, као и на потребу пажљивијег проучавања појавних облика верске дискриминације. Заштита људских права представља једну од тема која се у друштву непрестано намеће као фундаментални услов постојања правне државе. Савремени процеси међународних интеграција обавезују релевантне институције у оквиру националних правних поредака да непрестано преиспитују ефикасност механизма којима се људска права штите. Као посебна категорија намеће се питање антидискриминаторске заштите којој је неопходно посветити посебну пажњу. Национални нормативни оквири већине европских земаља у знатној мери уподобљени су међународним стандардима у овој области и нуде успешне механизме заштите од дискриминације. Камен спотицања, међутим, уочљив је приликом анализе актуелне праксе. Једна од највећих замерки у том погледу односи се на остваривање права која спадају у домен колективног аспекта слободе вероисповести. Предуслов функционисања друштва које одликује мултиконфесионалност јесте постојање чврстих механизма заштите принципа равноправности свих верских заједница. Практичан одраз поменуте равноправности најбоље можемо сагледати анализирајући једнакост могућности. У том смислу примећујемо да односне државе нису омогућиле свим верским заједницама да на једнак начин стекну својство правног лица, што битно негира како слободу вероисповести, тако и право на удруживање. Истакнути проблем није новијег датума, те сматрамо да је за превазилажење истог неопходно обезбедити широку друштвену расправу у циљу доношења одговарајућег документа на међународном плану. Оваквим приступом обезбедила би се уједначеност правних система али и равноправност свих верских заједница у поступку организовања у законом признате форме. Поменути приступ би се у значајној мери, а на глобалном плану, предупредио проблем дискриминације засноване на вери и уверењима. Међутим, не треба занемарити да овај проблем погађа и друге области друштвеног живота. Тако исти непрестано мора бити анализиран у областима рада, образовања, културе, здравства, али и породичних односа. Појединачни практични случајеви нуде значајну подлогу правним делатницима да исцрпним

промишљањем осмисле нове и ефикасне механизме заштите од дискриминације засноване на вери или уверењима.

Литература

- Durham, W. C., *Perspectives on Religious Liberty: Comparative Framework*, in RELIGIOUS HUMAN RIGHTS IN GLOBAL PERSPECTIVE, 1/44, J.D. van der Vyver and J.Witte Jr. eds., Kluwer Academic Publishers, 1996.
- Handbook on european non-discrimination law, Deutsche Stiftung for internationale rechtliche Zusammenarbeit e.V., Beograd, 2014
- Murdok, Dž., *Zaštita prava na slobodu misli, savesti i veroispovesti u okviru Evropske konvencije o ljudskim pravima*, Strazbur, 2013.
- Демоња, Н., *Карактер француског закона о раздвајању цркава и државе из 1905. године – колевка концепта laïcité à la française*, Српска политичка мисао бр. 2/2015. год. 22. вол. 48, стр. 357-371, Завод за интелектуалну својину, Београд Ђурђевић, Н., *Остваривање слободe вероисповести и правни положај цркава и верских заједница у Републици Србији*, Београд, 2009.
- Ђурђевић, С., Палевић, М., *Заштита људских права*, Крагујевац 2017.
- Ђурђевић, С., Матић, Д., *Устав и процедуре*, Крагујевац 2015.
- Пауновић, М., *Основи људских права*, Београд, 2002.
- Међународни пакт о грађанским и политичким правима човека (Генерална Скупштина УН, 16. децембра 1966. године)
- Европска конвенција за заштиту људских и мањинских права и основних слобода, Рим, 4. новембар 1950. године.
- Конвенције о правима детета (Генерална Скупштина УН, 20. новембар 1989. године).
- Европска конвенција за заштиту људских и мањинских права и основних слобода, Рим, 4. новембар 1950. године.
- Декларација УН о укидању свих облика нетрпеливости и дискриминације на основу вере или уверења, Резолуција Генералне скупштине УН бр. 36/55 25. новембар 1981. године.
- Устав Републике Србије (Сл. гласник РС, бр. 98/2006 и 115/2021)
- Закон о забрани дискриминације, Сл. гласник РС, бр. 22/2009 и 52/2021 (чл. 27. и 28. нису у пречишћеном тексту).
- Закон о црквама и верским заједницама (Сл. гласник РС, бр. 36/2006)
- План исхране у Војсци Србије (Инт. Бр. 1018-1 Од 07.12.2009).
- Пресуде Европског суда за људска права**
- ЕСЉП, Католичка црква из Канеа против Републике Грчке, 16. децембар 1997.
- ЕСЉП, Московски огранак Војске спаса против Русије (бр. 72881/01), 5. октобар 2006.
- ЕСЉП, Метрополитска црква Бесарабије и други против Молдавије (бр. 45701/99), 13. децембар 2001.
- ЕСЉП, Hasan и Chaush против Бугарске [ГЦ] (бр. 30985/96), 26. октобар 2000.
- ЕСЉП, Сајентолошка црква Москва против Русије (бр. 18147/02), 5. април 2007.
- ЕСЉП, Hofman против Аустрије (Представка бр. 12875/87)
- ЕСЉП, Eweida и остали против Уједињеног Краљевства (15. јануар 2013)

*Nikola Ivković, Ph.D., Assistant Professor
Faculty of Law, University of Kragujevac
Luka Petrović, LL.M., Assistant
Faculty of Law University of Kragujevac*

FREEDOM OF RELIGION AND RELIGIOUS DISCRIMINATION

***Summary:** The subject research of labour is based on the analysis of freedom of religion and religious discrimination. Faith in its essence generates tolerance, but at the same time it is the cause of many historical misunderstandings. Today, there is almost no nation that is not characterized by religious pluralism. The multi-confessional nature of society is a factor that constantly (re)actualizes the question of models of relations between religious communities and the state. In relation to the aforementioned relationship, significant problems arise that significantly affect the realization of freedom of religion and open the way to religious discrimination. The protection of this freedom represents a very sensitive field both internationally and domestically. The highlighted issue poses a serious challenge to the state authorities, that while actively protecting religious rights and freedoms, they do not call into question the constitutional principles of equality and the secular state. In the paper, the authors analyze the normative framework for the protection of freedom of religion and the problems of religious discrimination. We pay special attention to the issue of restrictions on treated freedom in favor of the stability and security of society. A thorough analysis resulted in the pointing out of relevant flaws as well as the proposal of significant solutions in the field of development of religious tolerance.*

***Key words:** freedom of religion, religious discrimination, secular state, equality, religion.*